

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.915

ГЕОГРАФІЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ЩО ОЧІКУЄ УКРАЇНУ ЧЕРЕЗ 10 РОКІВ?

GEOGRAPHY OF JUVENILE DELINQUENCY: WHAT WAITS FOR UKRAINE IN 10 YEARS?

Бабенко А.М.,

У статті представлені результати кримінологічного дослідження злочинності неповнолітніх у регіонах України. Виявлені регіональні особливості цього виду злочинності, її тенденції. Наданий порівняльний просторово-часовий та структурний аналіз злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, кримінальна враженість, криміногенна ситуація, структура, динаміка, злочинна активність неповнолітніх.

В статье представлены результаты криминалогического исследования преступности несовершеннолетних в регионах Украины. Выявлены региональные особенности этого вида преступлений, ее тенденции. Представлен сравнительный пространственно-временной и структурный анализ преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, криминальная зараженность, криминогенная ситуация, структура, динамика, преступная активность несовершеннолетних.

The results of criminological research of juvenile delinquency in Ukraine regions are presented in the article. Regional peculiarities and tendencies of this type of crime have been defined. Comparative territorial and temporal structural analysis of juvenile delinquency has been presented.

Key words: juvenile delinquency, criminal infection, criminogenic situation, structure, dynamics, intensiveness of juvenile delinquency.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх є важливим напрямком кримінологічних досліджень. Це є не випадковим, оскільки неповнолітніми особами вчиняється майже кожний десятий зареєстрований злочин. Крім цього, переважна більшість рецидивістів та представників організованої злочинності розпочинають свою злочинну кар'єру у неповнолітньому віці. Отже, злочинність неповнолітніх є своєрідним резервом для злочинності дорослих, рецидивної та організованої злочинності. Таким чином, злочинність неповнолітніх розглядається не лише як загроза молодому поколінню, а і як загроза нормальному розвитку суспільства у майбутньому. Наведене й обумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Стан дослідження. Проблемам вивчення та запобігання злочинності неповнолітніх присвячено багато уваги як українськими так і закордонними вченими. Питання кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх та молоді висвітлені у підручниках та монографічних дослідженнях В. В. Вітвіцької, Т. А. Денисової, Е. М. Демідовий, А. І. Долгової, В. І. Женунтія, Г. Й. Забрнясько-го, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, В. П. Філонова, Н. С. Юзікової та інших вчених. В основному дослідження вказаних вчених торкалися кримінологічної характеристики цього виду злочинності, її причин та умов, запобігання, кримінально-правовому та кримінологічному захисту морального і фізичного розвитку неповнолітніх на загальнодержавному рівні. Проблемам дослідження географії злочинності, її територіальних особливостей, регіональної структури та сучасних тенденцій присвячені одиничні дослідження. Саме вирішення цих питань ми й ставимо за головну мету нашого дослідження.

Вклад основного матеріалу. Нагадаємо, що у кримінології **географія злочинності** – це розповсюдження її по різних регіонах (територіях) держави, областях, районах, містах, селищах [1, с. 70]. Вивчення географії злочинності дає можливість виявити її територіальні особливості; від-

мінності у концентрації злочинності та її видів на окремих територіях; дослідити – її структурний розподіл; виявити відмінності у динаміці злочинності та її видів у регіонах; встановити місця концентрації потерпілих від злочинів; особливості видів та способів вчинення злочинів тощо. Отже, вивчення географії злочинності, її територіальних відмінностей є підставою для диференційованого вивчення її причин та умов, що є запорукою для ефективного запобігання злочинності.

У свою чергу **неповнолітніми** у юридичній літературі прийнято вважати всіх осіб з моменту народження і до настання ними повноліття – 18 років. Проте частиною 1 статті 22 Кримінального кодексу України визначені межі неповноліття, за яких настає кримінальна відповідальність осіб, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. У цій же статті частиною 2 Кодексу встановлено, що у разі вчинення одного з більш небезпечних злочинів особа, що його вчинила, підлягає кримінальній відповідальності у віці з 14 років. Таким чином, у кримінології вікове обмеження кримінальної відповідальності неповнолітніх охоплює категорію населення від 14 до 18 років і становить 4 роки.

Протягом останніх років відбулися помітні якісні зміни у структурі злочинності неповнолітніх. Насамперед, за даними кримінологічних досліджень зросла частка злочинів, які за сучасної кваліфікації віднесені до тяжких та особливо тяжких. Серед злочинів неповнолітніх дві третини становили крадіжки, в тому числі кожна четверта – з квартир, кожна п'ята – зі складів, баз, магазинів, інших торгових точок. Майже кожним десятим злочинцем був грабіж, близько 5% – хуліганство, 3% – незаконне заволодіння автотранспортом. Стрімко зросла питома вага неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері наркообігу, у тому числі переважно без мети збуту наркотиків. Підвищена активність неповнолітніх у вчиненні окремих видів

злочинів засвідчувалася зростанням за цими видами питомої ваги осіб цього віку серед усіх вікових категорій, що їх вчинили [2, с. 472].

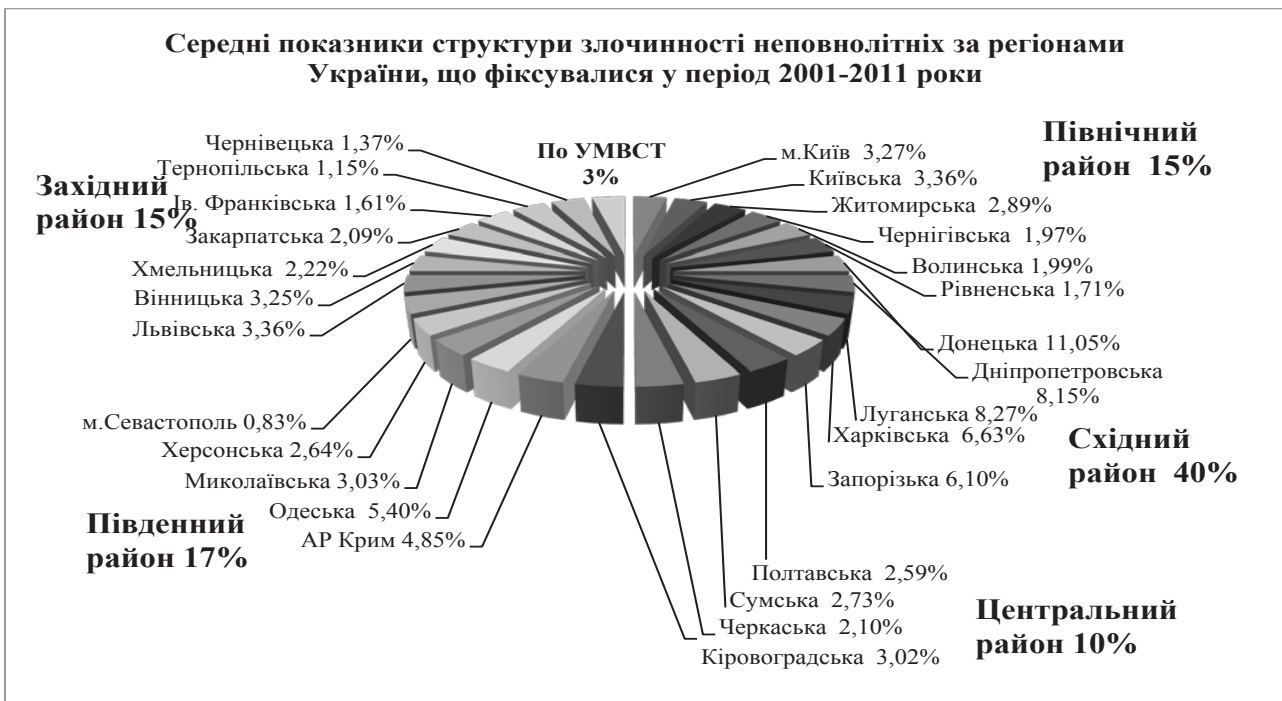
В Україні існують яскраво виражені регіональні відмінності у злочинності неповнолітніх. Аналіз географії цього виду злочинності дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються східні регіони України. Це є не випадковим, оскільки ці ж регіони характеризуються значною перевагою за кількістю населення над західними, вищим рівнем урбанізації та значною щільністю населення. Наприклад, якщо у 2011 році у Донецькій області вчинили злочини 1313 осіб, у Дніпропетровській – 918, у Луганській – 858, у Харківській – 823, Запорізькій – 717, то у західних областях цей показник спостерігався у 7-10 разів менший. Так, у Тернопільській області у вказаному році злочини вчинили 177 неповнолітні особи, у Волинській – 283, у Чернівецькій – 287, у Львівській – 419 і т.д. [3]. Схожі відмінності нами простежувалися і у попередні роки [4, с. 114-116].

У загальній структурі злочинності по Україні питома вага злочинності неповнолітніх протягом 2001-2011 років складала в середньому 8,39%. Причому протягом

2001-2005 р. їх питома вага коливалася на рівні 10-11% від загальної злочинності, тоді як протягом 2006-2011 – 6-8%. Цей показник набуває важливого кримінологічного значення, оскільки визначає частку неповнолітніх осіб у структурі всієї злочинності і надає можливість для порівняння кримінологічних з демографічними змінами. Якщо врахувати, що за статистичними даними у загальній структурі всього населення України кількість осіб від 14 до 18 років становить – 2 688 092 або 5,9% [7, с. 331], то не важко помітити, що *питома вага неповнолітніх злочинців у структурі злочинності перевищує питому вагу неповнолітніх у структурі осіб у віці від 14 до 70 і більше років.*

Під час аналізу географії структурного розподілу злочинності неповнолітніх по регіонах (Діаграма 1) виявилося, що для цього виду злочинності характерні схожі із загальною злочинністю закономірності, які описувалися нами у попередніх дослідженнях [5, с. 116-123; 6, с. 12-14]. Проведеним рейтинговим аналізом встановлено, що наведені середні показники питомої ваги на регіональному рівні є стабільними, а виявлені закономірності простежувалися протягом 2001-2011 рр.

Діаграма № 1

Аналіз структурного розподілу злочинності неповнолітніх серед регіонів України свідчить про те, що у п'яти східних областях України вчиняється 40%, або майже кожен другий злочин. Саму високу питому вагу нами зафіксовано у Донецькій (11,05%), Луганській (8,27%), Дніпропетровській (8,15%), Харківській (6,63%), та Запорізькій (6,10%) областях. Значно меншою питомою вагою характеризувалися південні регіони. Сумарна питома вага злочинності неповнолітніх в них складала 17% від загальної кількості злочинності неповнолітніх по Україні. Третє місце посіли західні (15%) та північні (15%) регіони. І найменшу питому вагу зафіксовано у центральних регіонах України. В них нами стабільно фіксувалося близько 10% від злочинності неповнолітніх. По УМВСТ цей показник дорівнював 3% злочинів від усієї злочинності неповнолітніх (Діаграма № 1). Вважаємо, що наведені дані мають значення з точки зору розподілу сил та засобів з протидії злочинності неповнолітніх з боку правоохоронних та державних органів.

Вагоме кримінологічне значення відводиться аналізу територіального розподілу середніх коефіцієнтів злочин-

ної активності неповнолітніх на 100 тис. населення, що фіксувався в Україні протягом 2001-2011 років. Кримінальна враженість регіонів України злочинністю неповнолітніх представлена нами нижче (Карта №1).

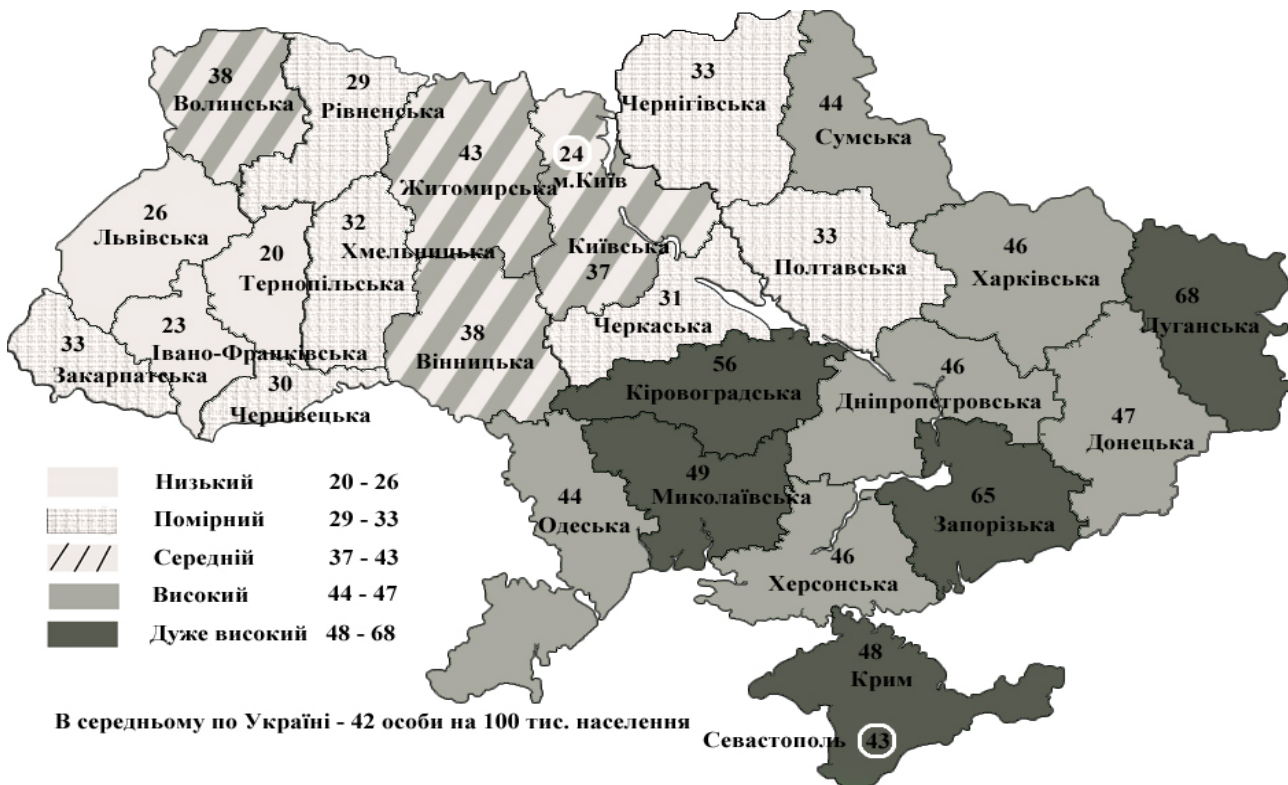
Наведені показники вказують на те, що протягом 2001-2011 р. у нашій країні у середньому виявлялося 42 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення.

Низькою злочинною активністю характеризувалися регіони, в яких виявлялося від 20 до 26 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення. Такими були 4 області України (Тернопільська область – 20, Івано-Франківська область – 23, м. Київ – 24, Львівська область – 26), що склало 14,81% від усієї території.

Помірною злочинною активністю характеризувалися регіони з коефіцієнтом від 29 до 33 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення. До цієї групи увійшли 7 областей України (Рівненська – 29, Чернівецька – 30, Черкаська – 31, Хмельницька – 32, Закарпатська – 33, Полтавська – 33 та Чернігівська – 33), що становить 25,92% її території.

Ці групи ми віднесли до «умовно позитивної» кримі-

Карта № 1
Середні коефіцієнти злочинної активності неповнолітніх,
що фіксувалися у регіонах України протягом 2001-2011 років

ногенної зони. Всього у цю криміногенну зону увійшли 40,73% територій України.

Середніми показниками від 37 до 43 злочинців на 100 тис. населення характеризувалися 5 областей України (Київська – 37, Вінницька – 38, Волинська – 38, Житомирська – 43, м. Севастополь – 43) або 18,51% її територій.

Високий рівень кримінальної враженості – від 44 до 47 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення був характерним для 6 областей України (Одеська – 44, Сумська – 44, Дніпропетровська, Харківська, Херсонська по 46, Донецька – 47) або 22,22% її територій.

Дуже високий – від 48 до 68 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення спостерігався у 5 регіонах України (АР Крим – 48, Миколаївська – 49, Кіровоградська – 56, Запорізька – 65, Луганська – 68), що склало 18,51% її територій. Таким чином, 40,73% територій України знаходяться в негативній криміногенній зоні.

Кримінологічний аналіз географії злочинності неповнолітніх буде неповним без дослідження її динаміки. За даними кримінальної статистики, в Україні у 2010 р. було виявлено 13950 неповнолітніх осіб, що вчинили злочини, у 2011 – 13654, що становить понад 6% від усіх осіб, що вчинили злочини у країні. У період з 2001 по 2011 рр. злочинність неповнолітніх знизилася майже у 2 рази. Якщо у 2001 р. налічувалося 29290 осіб, що вчинили злочини, то у 2011 – 13654. Базисний темп скорочення кількості неповнолітніх осіб, які вчинили злочини становив 53%, а середній темп зниження складав 7,3%. Схожа ситуація простежувалася в усіх регіонах України. Такі тенденції ми пов'язуємо не з покращенням криміногенної ситуації у країні та у її регіонах, а зі збільшенням рівня латентності цього виду злочинності, та зі зменшенням кількості неповнолітніх у загальній структурі населення. Зниження народжуваності, перевищення смертності над природним зростанням і депопуляція населення протягом останніх років нами зафіксована у більшості регіонів країни, за виключенням окремих західних – Волинської (+0,4%),

Закарпатської (+2,7%), Рівненської (+1,8%). У східних та центральних регіонах зафіксовано катастрофічні темпи зниження населення від 5 до 10% [7, с. 338].

Порівняння показників злочинності із окремими соціально-демографічними показниками дає нам підстави простежити певні закономірності і виявити окремі тенденції та фактори загрози, що негативно впливатимуть на стан злочинності у наступні 10 років.

Порівняння статистики за останні 30 років щодо окремих соціальних даних дає підстави стверджувати, що криміногенна ситуація з 2000 р. і сучасна, крім економічних, культурологічних і т.д., багато в чому обумовлюється демографічними процесами. Наприклад, у 1985 р. в Україні було народжено 762 тис. осіб. На початок 2000 р. вони досягли віку 14 років. Це, на наш погляд, істотно обумовлювало високу кількість неповнолітніх, які вчинили злочини протягом 2000 років. Нагадаємо, що у цей період виявлено 29 тис. злочинців цієї вікової категорії. В свою чергу, зменшення народжуваності у 1995 р. до 492,9 та у 2000 р. до 385,1 [7, с. 336; 8, с. 366], корелюють зі значним зменшенням кількості неповнолітніх злочинців, що простежувалося протягом 2009-2011 років на рівні 13 тис. на рік, тобто майже у 2 рази. З цього приводу відомий вчений Е. Феррі, спостерігаючи схожу ситуацію протягом XIX ст. у багатьох країнах Європи, зазначав, що зі зростанням кількості населення зростає і кількість випадковостей у вигляді окремих злочинів, і навпаки [9, с. 215-217]. Свого часу К. Маркс, підтримуючи А. Кетле, звертав увагу на закономірності та зв'язки між народжуваністю, смертністю та злочинністю серед населення, наголошуючи на їх природності [10, с. 531-533]. А. Кетле, в свою чергу, зазначав, що існує бюджет, який виплачується воїстину із страхіливою акуратністю і правильністю. Це бюджет в'язниць, казематів і ешафотів... Ми можемо з повною достовірністю передбачити, писав А. Кетле, – скільки осіб забруднять свої руки кров'ю ближнього, скільки буде підлогів, отруєнь; ми можемо це зробити з такою ж точністю, з якою ми

передбачаємо кількість смертних випадків і народжень у найближчий рік [11, с. 35].

Наприкінці двадцятого століття М. М. Бабаєв, Є. В. Кузнецова та Е. Б. Урланіс на підставі ретельного вивчення регіональних відмінностей злочинності обґрунтували вплив демографічних процесів на злочинність. Серед багатьох факторів впливу на злочинність істотна роль вченими відводилася рівню народжуваності, смертності, кількості шлюбів, розлучень, кількості осіб, що виховуються у неповних сім'ях (курсив – наш А. Б.), тощо [12, с. 4-5]. Пізніше важливий вплив демографічних процесів на злочинність, в тому числі і неповнолітніх, довела група вчених під керівництвом А. І. Долговой. Вчені важливого значення надавали також рівню алкоголізації, наркотизації населення, наявності осіб, які ведуть анти суспільний спосіб життя [13, с. 84-89].

Наведене діє підстави стверджувати про існування залежності між кількістю народжених осіб у певний час і майбутньою кримінальною активністю певної частини неповнолітніх осіб. Отже, можна стверджувати, що стан злочинності неповнолітніх у найближчі 10 і подальші роки буде істотно залежним від динаміки з кількості народжених, зареєстрованих шлюбів, кількості розлучень, чисельності осіб, що виховуються в неповних сім'ях протягом 2005-2011 років. Отже, сучасний стан злочинності набагато в чому обумовлюється вище зазначеними показниками у минулому. А аналіз сучасного їх стану, на наш погляд, дозволяє визначити тенденції і надати обґрунтований прогноз майбутнього стану злочинності, – у нашому випадку, – злочинності неповнолітніх.

З цього приводу розглянемо окремі демографічні показники, що, на наш погляд, впливають на природне відтворення населення і обумовлюють збільшення співвідношення частки злочинців до законотворчого населення. Одним з важливих серед таких нами розглядається шлюб. Як загально відомо, шлюб є не тільки важливою соціальною підставою з утримання особи від вчинення злочину, а і обставиною для нормального відтворення, формування та виховання молодого позитивно спрямованого покоління. Отже, цей фактор містить в собі вагомий анти-криміногенні чинники.

Той факт, що починаючи з 1995 р. в Україні істотно зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, а кількість розлучень дорівнює майже половині від зареєстрованих шлюбів, слід розглядати в якості важливої кримінологічної обставини, що впливає на стан злочинності в регіонах і у країні в цілому. Наприклад, якщо у 1990 р. було зареєстровано 482,8 тис. шлюбів, у 1995 р. – 431,7, то починаючи з 2002 р. їх кількість зменшилася до 317,2, а у 2010 р. – до 305 зареєстрованих випадків. На цьому тлі спостерігається збільшення частки розлучень, яка, починаючи з 2008 р., становить близько 166,82 зареєстрованих фактів, і перевищує половину від укладених шлюбів в Україні [7, с. 345]. У сукупності ці обставини закладають негативний фундамент для подальшого зменшення природного відтворення населення. На фоні перевищення смертності над народжуваністю і значними темпами зменшення чисельності населення України з 52 млн. у 1990 р. до 45 млн. у 2011 р. [7, с. 328] неважко помітити те, що шлюб, як природний анти-криміногенний фактор,

дедалі зменшує свої анти-криміногенні властивості з точки зору утримання злочинності.

Наступним криміногенним фактором впливу на злочинність неповнолітніх розглядається виховання дітей у неповних сім'ях. Так, за статистичними даними, з 126068 розлучень у 2010 р. у 54544 випадках родини, що розпадаються, мали одну дитину; у 10803 випадках – дві дитини; у і 4468 випадках – три і більше дітей [7, с. 345]. Елементарні математичні розрахунки свідчать про те, що більше половини розлучень мали наслідки у вигляді подальшого виховання дітей у неповній сім'ї. І це при тому, що ще за часів Ч. Ломброзо доведено, що у структурі злочинності неповнолітніх 60% осіб, що вчиняють злочини, виховувалися у неповних сім'ях, або мешкали окремо від родини [14, с. 97-98].

Додамо ще й таке, що в Україні тільки у 2010 р. з 497 689 народжених 108 785 особи народилися у матерів, які взагалі не перебували у зареєстрованому шлюбі [7, с. 339]. Аналіз статистичних даних за цими показниками минулих років свідчить про аналогічну картину, тобто в Україні щорічно 22%, або кожна 5 дитина народжується і виховується поза шлюбом. У сукупності наведені дані розглядаються як причини для негативних тенденцій злочинності у наступні роки.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що вищеописані демографічні процеси на фоні відсутності чіткої політики держави щодо молодого покоління у найближчі 10 років будуть обумовлювати збільшення рівня криміналізації молодого покоління. На тлі загального зменшення кількості населення можна очікувати збільшення рівня його криміналізації в основному за рахунок неповнолітніх та молоді, як мінімум, у два рази. Це, в свою чергу, продукуватиме збільшення враженості суспільства загальною, організованою, рецидивною злочинністю, злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів і інших злочинів у майбутньому.

Негативні тенденції злочинності неповнолітніх на найближчі роки будуть також супроводжуватися подальшими негативними демографічними процесами: депопуляцією населення (особливо у східних та південних регіонах); зменшенням кількості зареєстрованих шлюбів на фоні збільшення розлучень; зменшенням народжуваності; збільшенням кількості осіб, які виховуються у неповних сім'ях. Особливо гострими ці проблеми можуть виявитися у східних, центральних та південних регіонах, оскільки в них проблеми депопуляції населення є найбільш гострими.

Наведені негативні демографічні показники будуть підсилюватися несприятливими сучасними тенденціями у сфері алкоголізації, наркотизації населення, наявністю високого рівня рецидивної злочинності, негативним впливом засобів масової інформації, що пропагують культ насильства, зловживання алкоголем, насаджують кримінальну субкультуру, прищеплюють стандарти, звички та стереотипи антигромадської поведінки.

Сподіваємося, що представлені результати дослідження будуть корисними для правоохоронних та державних органів у сфері виявлення причин та умов злочинності, її тенденцій і розробки ефективних заходів запобігання злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванов Ю.Ф. Кримінологія [навчальний посібник]/Ю.Ф.Іванов, О.М. Джужа. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2006. – 264 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 – х кн / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
3. Стан та структура злочинності в Україні (2010 – 2011 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>. – Назва з екрану.
4. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001 – 2005 роки: [статистичний збірник]. – К., ВПЦ МВС України, 2006. – 201 с.
5. Бабенко А.М. Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності/А.М.Бабенко//Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – №3 (137). – С.116-123.
6. Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії/ А.М. Бабенко// Науковий вісник Ужгородського

національного університету. – Серія «Право». – 2012. – Випуск 20. – Частина 1. – Том 4. – С. 12-14.

7. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011 – 559 с.

8. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2005 – 591 с.

9. Ферри Э. Уголовная социология/Э.Ферри; сост. И предисл. В.С. Овчинського. – М.: ИНФРА-М, 2005. – VIII, 658 с.

10. Маркс К. Смертная казнь. – Pamфлет г-на Кобдена. – Мероприятия Английского банка// Сочинения/ К. Маркс, Ф.Энгельс. – Издание второе. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. –

Т.8. – 1957. – 705 [1]с.

11. Иншаков С.М. Зарубежная криминология/С.М.Иншаков. – М.: Издательская группа ИНФРА.М – НОРМА, 1997. – 383 с.

12. Бабаев М.М. Влияние демографических процессов на преступность/ М.М. Бабаев, Э.В. Кузнецова, Е.Б. Урланис. – М.: Изд. «Юрид. лит.», 1976. – 176 с.

13. Методика изучения территориальных различий преступности и их причин: [метод. пособ.] / [А. И. Долгова, Н. В. Кривошекова, Ю. Г. Козлов, В. А. Серебрякова и др. [ответ. ред. А. И. Долгова]]. – М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка. – 1989. – 140 с.

14. Ломброзо Ч. Преступный человек/ Ч. Ломброзо; пер. с итал. Г.И. Гордона. – М.: «ООО Мидгард», 2005. – 877 с.